

ГРОМАДСЬКА ДУМКА У СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Олена МОРЩАКОВА

Copyright © 2005

Постановка суспільної проблеми. Формування інформаційного суспільства в нашій країні характеризується поступовим розвитком високих технологій виробництва, обробки, поширення та накопичення інформації. Водночас процеси суспільного оновлення, що нині тривають в Україні, автоматично спричинили активізацію духовного життя, що виявилось насамперед у формуванні нової громадської думки. Її основою має стати, на переконання керівництва держави, згуртування нації навколо спільної мети – досягнення Україною статусу реально незалежної європейської держави та її подальший всебічний розвиток.

Багатофункціональним засобом формування громадської думки та національної свідомості стали мас-медіа, зокрема телебачення. Супутники сучасної кабельної мережі, системи цифрового телебачення транслюють передачі для мільйонних аудиторій та за індивідуальним вибором окремого абонента. Однак свобода доступу громадян до інформації саме через ці канали залишається не повністю задоволеною. Адже в ситуації, коли саме існування мас-медіа забезпечується фактично окремими суб'єктами чи групами суспільства, неможливо донести до аудиторії по-справжньому об'єктивну інформацію. Отож, назріла потреба створення суспільних (громадських), тобто не заангажованих, ЗМІ, особливо телебачення.

З огляду на це уявляється доречним дослідити можливість поширення такого виду засобів масової комунікації, які давали б змогу висвітлювати увесь спектр думок, які існують у суспільстві, інформували б про діяльність різних суспільних рухів, у тому числі соціаль-

ної злагоди, взаємодії, соціального протесту; коаліцій національних меншин, жінок, молоді та інших верств населення. Все це в сукупності забезпечить формування об'єктивної громадської думки, носії якої здатні будуть змусити владні структури прислуховуватися до себе, що, зрештою, сприятиме конструктивізації діяльності влади.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. На відміну від радикальної оцінки, яку дає П.Бурдьє: “Громадської думки не існує” [1], соціологи визначають громадську думку як такі оцінювальні судження різних соціальних спільнот (її суб'єктів), у яких виражене їхнє ставлення до змісту і засобів розв'язання суспільних проблем (платформа соціальних відносин: суб'єкти громадської думки – суб'єкт влади), що їх торкаються [2]. Як слушно зауважив Ф. Оллпорт в одному із своїх методологічних постулатів, існування громадської думки передбачає усвідомлення її суб'єктом того, що інші реагують на деякий об'єкт так само, як і він [3]. Б.А. Грушин зазначає, що масова свідомість – це потенційна громадська думка, яка актуалізується в акті комунікації [4].

Інформаційні ж процеси стали предметом спеціального наукового осмислення в рамках математичної теорії інформації, починаючи з 20-тих років минулого століття. Активно аналізувалася в літературі й історія впливу мас-медіа на суспільство. Загалом дослідження дії мас-медіа почалося саме з вивчення громадської думки у 30-тих роках ХХ століття американською соціологією пропаганди та громадської думки, що свідчить про їх неподільність.

У 1950–60-роках система ефектів мас-медіа стає “спільним знанням”, або “конвенціональною мудрістю” [5], але пізніше її відсувають на периферію досліджень засобів комунікації. Попри все проблема впливу мас-медіа на громадську думку зберігається й зберігатиметься завжди.

Особливості впливу електронних ЗМІ на українське суспільство досліджували І.Г. Машченко [6], [7], В. Мироненко [8], А.З. Москаленко [9] та інші, які певною мірою торкаються висвітлюваної проблематики, але не розкривають її достатньо в обраному нами форматі пізнання. Аналіз громадської думки у контексті політичних процесів останніми роками успішно проводять українські соціологи Є. Головаха і Н. Паніна [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. У процесі обґрунтування феномена громадської думки у форматі інформаційних процесів України нами аналізується доцільність вироблення концепції цілеспрямованого розвитку взаємодії суб’єктів чинного інформаційного простору. Дана проблема зумовлена метою формування певних сторін чи аспектів громадської думки, потреба в яких, зокрема за допомогою суспільного телебачення, диктується особливостями державної зовнішньої та внутрішньої політики, зокрема актуальністю формування національної ідеї та ін. Також пропонується авторська модель оптимізації дії деяких похідних чинників утвердження громадської думки, до яких належать передусім культура тележурналістики, мистецтво спілкування з представниками різних ідеологічних течій та груп у суспільстві тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Під час дослідження цієї актуальної проблеми висвітлюється значущість теоретичної розробки та обґрунтування (з урахуванням накопиченого досвіду) концепції цілісної, багаторівневої та багатоступеневої системи інформаційного обігу в суспільстві, що дасть змогу контролювати перебіг громадської думки в контексті найважливіших суспільних процесів та здійснювати на них ефективний вплив.

Ключові слова: *громадська думка, інформація, комунікація, інформаційні процеси, інформаційний потік, телебачення, ідеологія, національна свідомість.*

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Процеси продукування і передачі інформації, що здійснювалися людьми на практиці за допомогою засобів, відповідних рівню розвитку виробничих сил протягом історії людства, потрапили до числа об’єктів наукового інтересу лише на початку двадцятого століття. Це сталося все ж таки не раніше, ніж наука накопичила достатній обсяг емпіричних спостережень стосовно фактів, які стосуються виникнення, обробки, оцінки, збереження, вимірювання і передачі того, що є організуючим початком будь-якої форми людської діяльності, тобто інформації. Таке суттєве зрушення в науковому мисленні стало можливим лише як результат багаторічних спостережень над практикою інформаційних процесів і численних спроб систематизувати накопичені знання для їх доцільного використання.

У 20-тих роках ХХ століття теоретики стали усвідомлювати існування складних систем, які не допускають змін тільки одного фактора за один раз, тому що вони настільки динамічно і внутрішньо пов’язані, що зміна одного фактора стає безпосередньою причиною змін інших, іноді дуже багатьох. Перші ж дослідження показали, які великі білі плями непізнаних закономірностей і наскільки серйозна проблема дефіциту наукових знань про природу і механізми не тільки виникнення, руху і споживання інформації, а й її ролі-впливу на формування громадської думки в суспільстві.

Водночас більшість дослідників дійшли згоди в тому, що між індивідом і громадською думкою можуть існувати такі взаємовідносини: 1) індивід усвідомлює думку інших і при цьому: а) цілком її приймає, б) приймає її частково, корегуючи свою думку, в) залишається при власній думці; 2) він добровільно, без почуття зовнішнього примусу, ідентифікує свою позицію з громадською думкою; 3) має власну думку щодо тієї чи іншої проблеми, але йому бракує ідентифікації зі спільнотою, тому він нічого не знає про думки інших. Відтак усвідомлюється, що громадська думка – це не просто механічна сума індивідуальних думок, а формовий традиційно демократичного переконання, особливе втілення волі соціальної спільноти, її більшості.

Вже у цих визначеннях громадської думки

присутній аспект того, що вона є специфічним історичним продуктом спілкування людей. Спілкування і громадська думка активно взаємодіють і взаємо проникають, органічно доповнюючи одне одну. Якщо, з одного боку, громадська думка є історичним продуктом, зосередженим духовно-практичним результатом спілкування, то з іншого – сама громадська думка, маючи відносну самостійність і здатність регулятивно впливати на людей, позначається і на комунікативній активності особистості та соціальної спільноти, перетворюється на фактор інтенсивного цілеспрямованого внутрішньо-групового спілкування. Аналізована думка формується і виявляється внаслідок інтенсивного обміну інформацією. Цей інформаційний потік різноманітний й утворюється як стихійно (переважно міжособистісне спілкування), так і цілеспрямовано (щонайперше пропаганда). В останньому випадку переконання – це не просто інформаційний вплив, воно формує певні установки, або закріплює чи змінює раніше привласнені. Люди все частіше отримують таку інформацію з масових джерел. У зв'язку з цим роль засобів масової інформації як координатора та організатора споживання інформації постійно зростає.

Проблема системного аналізу, який охоплює механізми функціонування громадської думки і масової комунікації, сьогодні є надзавданням світової науки взагалі. І масова комунікація, і громадська думка виступають як аспекти інформаційних потоків у суспільстві. Перша вплетена в інформаційний потік від населення до суспільних інститутів, і нею ж населення користується для передачі громадської думки. Масова свідомість формується “масово-інформаційними відносинами”, тобто є пов'язаною з діяльністю “мас” щодо виробництва, споживання і використання соціальної інформації. Громадська думка задається не стільки буттям, скільки засобами масової інформації, які функціонують у суспільстві, причому останніми навіть більше, ніж першим [11].

Масова комунікація збагачує відносини спілкування, закладає підґрунтя для об'єднання людей на гуманістичних засадах. Люди стають інформованішими, освіченішими, критичнішими, здатними до глибших оцінок подій і фактів дійсності, до нових форм суспільних рухів і об'єднань. Змінюється суспіль-

на свідомість соціальних груп, класів, націй, окремих соціальних угруповань молоді, жінок, інтелігенції, віруючих тощо. При цьому залежність у сфері культури, зазначає Т. Дьюї, особливо притаманна країнам, які не ведуть рішучої політики проти експансії мас-медіа колишніх метрополій [12]. Телебачення у цих державах слугує поширенню західних культурних схем і сприяє формуванню особистості за західними зразками, що веде до відчуження і знецінення національної культури народів. За цих умов принципово важливо проводити політику укорінення і зміцнення національної культури [13].

Внутрішні резерви національної культури необмежені, але для їхнього стимулювання, для спалаху їх оновлення необхідні сприятливі умови. За даними Інституту соціальних досліджень України, найважливішу з цих умов – гласність – люди першочергово пов'язують із діяльністю засобів масової інформації, наділяючи їх широкими правами та повноваженнями. Об'єкт їх критики має бути необмеженим, – так вважають 92 % опитаних, а 85 % переконані, що слід оприлюднювати всі погляди на предмет, включаючи думки ідеологічних опонентів. У цьому – віра в могутність суспільства, потреба окреслити факти і явища в повному обсязі, з'ясувати настрої людей, громадську думку в соціумі. Значна частина респондентів (64%) вважає, що гласність позитивно впливає на суспільство, але водночас висловлює тривогу з приводу можливого негативу цього процесу [14].

Існує нерозривна єдність гласності та демократії. Без першої не можливо говорити про другу. Наукове розуміння значення демократії та гласності в їхньому неподільному зв'язку не суперечить сьогоднішнім завданням проєктованого нині суспільного телебачення щодо формування громадської думки, а об'ємніше виявляє їх; показує, що привело до деформації погляду на активну роль народу, нації у здійсненні соціальних завдань, його права впливати на політичні процеси глибокою обізнаністю та інтересом до них. Гласність – це довіра до політичної та громадянської зрілості народу, одна з найважливіших гарантій унеможливити суспільні деформації.

Невід'ємне право кожного громадянина на одержання повної та достовірної інформації, на відкрите й вільне обговорення будь-якого суспільно значущого питання (як принципи

гласності) стають складовими природної атмосфери життя демократичного суспільства, хоча утверджуються суперечливо й неоднозначно. Різноманітність думок тут велика. Вона спричинена не лише багатоманітністю життя, а й бажанням претендувати на істину в останній інстанції, що пояснюється фрагментарністю знань про предмет. Звідси – й невраховування повною мірою реальних процесів, які відбуваються в суспільстві, особливо у тих випадках, коли вони не збігаються з усталеними уявленнями. Винятково великою є відповідальність тележурналіста, коли суспільні відносини стають суб'єктом безпосередньої політики.

Разом із тим не слід однозначно підходити до питання, випускати якусь із ланок у замкненому ланцюгу „демократія – суспільство – держава – партія – ідеологія – гласність”, і в кінцевому підсумку ланку, що особливо цікавить нас у зв'язку з комплексом проблем – суспільне телебачення як чинник розвитку демократичної громадської думки на ідеях утвердження національної самосвідомості. Виникнувши як необхідний елемент суспільного життя, що об'єднує людей навколо інформації і доленосних ідей та активно впливає на свідомість, тележурналістське слово стало ще й політичним фактором створення громадської думки. Оскільки свобода телеінформування не може бути поняттям абстрактним, безвідносним, то інтересам соціальних груп відповідають засоби й методи відображення суспільного життя. Отож, йдеться про свободу тележурналістики, яка допомагає народу усвідомлювати потребу дотримання ідеалів демократії.

Суспільству належить мати вичерпну інформацію про всі події, якими б гіркими вони не були. Та, поглиблюючи аналіз, не можна допускати заміни однієї неправди іншою. Тому ідея абсолютної свободи навіть для окремої людини у форматі конкретно-історичних умов суспільства з його системою політичних, економічних, ідеологічних, психологічних відносин ілюзорна вже тому, що людина за своєю природою поставлена перед об'єктивно існуючими умовами реальності й вільна лише у виборі цілей та засобів свого самоствердження.

Уявна незалежність суб'єктивна. На масових заходах і в засобах масової інформації нерідко вживаються високі поняття “свобода”, “демократія”, “незалежність” тощо, які магічно

впливають силою первісного значення понять, їхнього високого змісту, але не знімають соціального напруження з проблем сучасності. І це природно: гасла несуть першомоментну ейфорію, а далі їх треба все ж пов'язати з життям, перевести у площину практичних справ. Суспільство, яке оновлюється, звільняючись від політичної демагогії й догматизму, йде назустріч людині, стверджуючи свободу особи як високий зміст діяльності держави і головний стимул суспільного прогресу. Між проголошенням гасла і його втіленням у життя нерідко пролягає глибока борозна виключного характеру труднощів, які в теоретичних дослідженнях ускладнюються традиційним конфліктом прогресивного, що народжується, й реакційного, що не здає позицій. У такому разі на суспільне телебачення чекає велика робота щодо формування нової громадської думки.

Створюючи повну, правдиву систему інформації та коментування фактів і явищ мінливої дійсності, суспільне телебачення за найкращих обставин акцентує увагу громадськості, об'єднує її, виходячи з об'єктивних тенденцій розвитку суспільства і в такий спосіб цілеспрямовано організовує її, долаючи думку однобічну або хибну. В разі незадоволеної потреби в інформації, відсутності незалежної гласності ця ніша у свідомості громадян заповнюється чутками, які вимагають особливої уваги, оскільки дають певне уявлення про суспільні настрої і впливають на них. Чутки виникають навколо тих явищ, котрі характеризуються незадоволеним інтересом – як матеріальним, так і духовним. І немало провини засобів масової інформації у тому, що актуальні матеріали запізнюються, бувають неповними, неузгодженими між собою, а то й не відповідають за змістом та обсягом характеру відображуваних подій та інтересу до них. Чимало позитивного досвіду випередження чуток, боротьби з ними надбало телебачення у процесі перебудови своєї роботи, запобігаючи появі нісенітниць, задовольняючи попит на правдиву інформацію.

Громадська думка, яка болісно народжується внаслідок функціонування засобів масової інформації, активно взаємодіє з офіційною державною політикою, надаючи підтримку, або чинячи опір тим чи іншим її напрямам чи діям. Вона оцінює цю політику і містить рекомендації (вимоги) щодо її проведення у життя.

Очевидно, що зазначену думку не можна ідеалізувати і вважати, начебто в будь-якому випадку вона характеризується прогресивністю, демократичністю. Ступінь відповідності суджень масовим потребам історичного прогресу залежить від поінформованості людей, рівня їхньої політичної свідомості, національного самоусвідомлення тощо [15]. Тому суспільному телебаченню доведеться враховувати всі неприйнятні думки в політиці, аналізувати причини їх виникнення, виробляти заходи дієвого впливу на масову свідомість.

Нині Україна переживає перехідний період, у якому переплітаються два різні процеси. По-перше, здійснюється вихід зі стану колись залежного регіону наддержави на позиції самостійної держави. По-друге, руйнується стара авторитарно-бюрократична система і розробляються спроби затвердити нову модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої повинні стати ринкова економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, гарантовані права і свободи особистості. Але все це має робитися на тлі широкого впровадження ідей громадянського суспільства, формування нових стереотипів мислення і дії.

Зрозуміло, що кожна з відомих ідей чи система поглядів не могла виникнути спонтанно, без наявності попередніх ідей і систем. Історія суспільної свідомості – це ланцюг останніх, які змінюють одна одну впродовж історії людства. В сучасних суспільних ідеях є немало думок, поглядів, уявлень, які існували в деякому іншому вигляді в найдавніших із відомих нам культур, а також і нині мають місце у системі поглядів, у психіці, міфах, переказах, мові найвідсталіших сучасних племен. Це дає підстави припускати, що багато сучасних національних та інших суспільних ідейних постулатів, концепцій тощо укорінені в доісторичній епосі. Процес їх впровадження не відбувається швидко і без боротьби зі старими ідеями, поглядами, уявленнями, які закріпилися з часом у соціальних почуттях, емоціях, відносинах, настроях, уподобаннях, звичках, звичаях, міфах, у мові, мистецтві тощо. Навпаки, витіснення старої ідеології із суспільної свідомості – складний і тяжкий процес, котрий потребує значного часу саме через те, що до нього не можна застосовувати методи силового тиску, диктату.

Поширення ідей відбувається складними шляхами. Нові ідеї, потрапляючи у свідомість, зустрічають там певне підґрунтя. Це рівною мірою стосується як індивідуальної, так і суспільної свідомості. Оригінальні ідеї, погляди, уявлення взаємодіють із ідеями та їх системами, котрі вже наявні у свідомості окремої людини і суспільства в цілому і панували раніше в даному соціумі. Ця усталена система ідей також свого часу перебувала у сфері суспільної свідомості в боротьбі проти аналогічних альтернатив, що мали місце там раніше. Більше того, самі нові ідеї, якими б вони не були новітніми, містять залишки старих, яким надається відповідна форма, щоб пристосувати їх до інтересів нових соціальних класів.

Усі ці складні переплетіння нових і старих ідей важливо вивчати для того, щоб, правильно враховуючи закономірності витіснення других першими, знаходити вірні шляхи впливу на свідомість мас, а відтак і перетворення ідей на переконання. Загалом процес такого оновлювального витіснення зачіпає цілий комплекс зв'язків і взаємозалежностей: а) між новими і старими ідеями (спадкоємність, протиріччя, боротьба); б) між новими ідеями і соціальною психікою, а також тими соціальними явищами, у яких ця психіка виявляється (соціальні традиції, звичаї, міфи тощо); в) між соціальними почуттями, емоціями, настроями та іншими виявами соціальної психіки сучасних поколінь людей і старими традиціями, звичаями, способом мислення, побутом, смаками і звичками попередніх поколінь; г) між новими ідеями та індивідуальними і соціальними формами психіки, що підтверджує вплив нової ідеології на індивідуальну та суспільну свідомість.

Для того щоб відповісти на питання про ефективні шляхи перетворення зазначеного впливу старих ідей і, відповідно, цілеспрямованої зміни громадської думки, треба розібратись у психологічних механізмах інерційності свідомості індивідів та суспільних груп, у причинах різного опору, який чинять застигли форми мислення, психіки. Скажімо, про те, що люди дуже важко відмовляються від звичних думок і почуттів, традиційного способу мислення і поведінки, відомо давно. Багато дослідників апелює до сили традицій, звичаїв, звичок тощо і по-різному це пояснює. З. Фройд, наприклад, приділяв велику увагу живучості

релігійних учень, пояснюючи її сильними бажаннями [16]. Г. Тард також писав про ту силу, яку мають старі звичні форми мислення і поведінки, котрі залишилися нам у спадок від попередніх поколінь. “Нема уряду більш дріб’язкового і деспотичного, нема законодавства більш суворішого, ніж звичай” [17]. Але Тард пояснював це явище універсальною, з його погляду, закономірністю – наслідуванням. Він вказував, що „звичка” – несвідоме наслідування самому собі [18]. Саме у такий спосіб пояснюється явище інерційності мислення, психіки з позицій психології.

Е. Дюркгейм обґрунтовує силу звичного мислення і психічних станів впливом попередніх поколінь. “Силу колективним станам свідомості, – писав він, – дає не тільки те, що вони близькі теперішньому поколінню, а особливо те, що вони здебільшого є своєрідним заповітом. Авторитет колективної свідомості складається почасти з авторитету традицій” [19]. Отож закономірно постає питання: “Чому спосіб мислення, ідеї, звички попередніх поколінь мають такий високий авторитет у наступних, тобто у чому сила традиційного способу мислення, живучості соціальних звичок, звичаїв, стійкості соціальних почуттів, емоцій?”

Американський дослідник первісного мислення Франц Боас пояснював опір свідомості новим ідеям, враженням, уявленням автоматизмом і впливом емоційного чинника. Справа зовсім не в логічній неспроможності нової ідеї, вказує він і пояснює: “Розум безпосередньо обурювався опозицією звичайній формі думки, яка настільки укорінилася в кожному індивіді, що стала сутнісною частиною його розумового життя. На мою думку, наша опозиція диктується зовсім не свідомим мисленням, а головним чином емоційним ефектом, який виробляється новою ідеєю і викликає дисонанс з тим, до чого ми звикли. У всіх цих випадках звичаю дотримуються настільки часто і настільки регулярно, що звична дія стає автоматичною, тобто її виконання зазвичай не супроводжується будь-яким ступенем усвідомлення. Отже, емоційне значення цих дій також невелике. Але цікаво, що чим автоматичніша будь-яка дія, тим важче виявляється здійснити протилежну дію; для останньої потрібне досить значне зусилля, котре головню супроводжується сильними почуттями невдоволення” [20].

Коли мовиться про причини живучості пережитків старої ідеології у свідомості людей, то перш за все треба мати на увазі, що, будучи наслідком впливу буття, свідомість залежить від суспільно-економічних відносин і змінюється разом із їхньою трансформацією. Історична зміна одного суспільно-економічного ладу поступово приводить до заміни всієї політичної та ідеологічної системи, до істотних зрушень у поведінці, бутті, психіці мас, а отже, і до зримого розвитку громадської думки. Так само й остання формується та функціонує залежно від особливостей соціокультурного та політичного контекстів і глобального соціуму. Як зауважував П. Шампань, “можлива тільки одна-єдина дефініція громадської думки: цей соціальний феномен історично мінливий і яскравий до конкретного соціального поля, на якому діють певні актори” [21].

Наприклад, соціальні та економічні трансформації, що відбулися в країнах Східної Європи та колишнього СРСР, є значною мірою унікальним явищем, котре не має прямих історичних аналогів. Трансформаційні процеси охоплюють практично всі сфери життя цих країн. Однією з пріоритетних цілей ще з часів перебудови було проголошення реформування економіки. Так, від початку 1990-х років у пострадянській Україні стратегічний напрям був взятий на структурну перебудову економіки та приватизацію державних підприємств. Проте саме у цих галузях сталася величезна кількість порушень законодавства, зловживань, почався розквіт корупції. Не можна не визнати недостатню активність громадян у захисті своїх прав на частку державного майна. Тому з перемогою на президентських виборах 2004 року національно-демократичних сил увагу громадськості було звернуто передусім на процеси приватизації як такі, що безпосередньо зачіпають інтереси кожного громадянина. Водночас не можна не погодитися з А. Покританом і М. Зверяковим, котрі стверджують, що в Україні на початку 90-х років ХХ століття “мала місце не економічна криза, а криза суспільна, оскільки вона виникла за умов переходу від однієї системи суспільних відносин до іншої, яка істотно відрізняється від першої й охопила не тільки всю економіку, а й усю систему зазначених відносин, включаючи політику, право, мораль, культуру тощо. Тому, роз-

робляючи заходи щодо подолання цієї кризи у галузі економіки, треба було мати на увазі й інші сфери суспільного життя, які справляють вплив на економічні відносини” [22].

Формуючи нову громадську думку в нашій державі, важливо підкреслити, що буття людей, їхнє реальне життя, безсумнівно, діє на їхню свідомість, але, своєю чергою, свідомість впливає на буття, змінюючи дійсність, руйнуючи одне буття й будуючи інше. Буття для О. Лосева – “це живе тіло, виражена субстанція свідомості”. В “історичній саморозвитковій ідеї” він бачить “її дух, її тіло, виробничі відносини”. “Тіло здійснює, реалізує, уперше робить існуючим внутрішній дух, уперше його виражає буттєво”. Для вченого “діалектичний саморозвиток єдиного живого тілесного духу” – це остання, відома йому реальність [23]. Саме завдяки здатності до такого розвитку дифузність, не розчленованість міфологічного мислення з найдавніших стадій історії людства втілюється у своєрідному синтезі суб’єкта і об’єкта, матеріального та ідеального, предмета і знаку, речі і слова, тобто походження і сутності. Під впливом новітніх суспільних реалій відбувається суттєва трансформація структури міфу, виникає особливий феномен соціальної міфології. Це – своєрідний реєстр соціальних ілюзій, який свідомо поширюється в суспільстві задля досягнення певних соціально-політичних цілей. Міф стає виразником неусвідомлених прагнень та жадань великих мас людей, засобом соціальної орієнтації натовпу. У його структурі відбувається виразніша кристалізація соціального досвіду та сподівань людей, ніж та, яка реалізується засобами аналітичної думки. Відтак і феномен міфу допомагає формулюванню чіткішого уявлення про почуття та настрої людей, вектори їхніх устремлень, енергію поривів, аніж це можливо за допомогою ідеологічної догми.

Зазначені концепти особливо важливо враховувати у ХХІ столітті, коли істотно зріс інтерес суспільства як до давніх, так і до футуристичних міфологій, причому не лише у літературі та кіно, а й у політиці. Наукові успіхи на ниві академічного релігієзнавства та аналітичної психології, як зазначає В. Полосін, дозволили розширити межі наукової рефлексії міфу й міфотворчості як процесу, сприяли виникненню спеціальної галузі знань, присвя-

ченої міфології [24]. На цьому підґрунті в останні десятиліття набуло бурхливого розвитку практичне іміджмейкерство (штучне конструювання образів політиків, діячів шоу-бізнесу та ін.), що стало також яскравим проявом тенденції відродження міфотворчості на сучасному рівні. Природно, що стала усе більше відчуватися потреба у співвідношенні процесу міфотворчості, яка ще недавно вважалася цариною релігії, з реаліями суспільної свідомості в цілому.

Сучасна філософія аналізує соціальну міфологію в контексті проблеми механізмів формування соціальних ілюзій, напрацювання конкретних прийомів безпосереднього цілеспрямованого впливу на індивідуальну й масову свідомість засобами пропаганди, використання можливостей ЗМІ та телекомунікацій у процесі формування та прищеплення ідеологем соціальної міфотворчості у всезагальні стереотипи свідомості (Г. Блумер, Б. Берельсон, Ф. Балль). З огляду на це, американські соціологи Д. Белл, А. Тоффлер, характеризуючи цивілізацію майбутнього, називають її “інформаційною”, “постіндустріальною”. Вони зазначають, що масштабні та інтенсивні перетворення стосуються тепер не тільки сфери господарства, економіки, політики і культури. Змінюються також фундаментальні основи відтворення людини як біологічного й антропологічного типу. Іншою стає практика освіти і мислення, знаменуючи початок нової історичної епохи. За сучасних умов радикальної реконструкції вимагають соціокультурні інститути та технології управління, на чому наголошується, зокрема, у відомій праці А. Тоффлера “Третя хвиля”.

Нинішня техногенна цивілізація трансформує духовні, ідеальні компоненти буття людини, надаючи їй нових можливостей і механізмів повноцінної міфотворчості й пізнання світу за допомогою міфів, породжених засадами й цінностями техногенної епохи. У цьому випадку процес світового розвитку зображується крізь формат міфологічного світовідчуття відповідно до конкретної програми, що у класичній міфології виражалася як воля богів, а в модерній – як повна контрольованість соціальної системи. Тому ХХ століття правомірно кваліфікувати як епоху глобальної міфологізації суспільного життя. Підкорення

масової свідомості політичним інтересам, коли природа міфотворчості нерозривно пов'язана із соціальною історією та суспільною психологією. Ще Г. Гельвецій зауважував, що людина не може жити без забобонів, тому її можна легко поневолити. Потреба у соціальних міфах характерна не тільки для нашого часу. Вони покликані освячувати смисложиттєві процеси впорядкування соціуму, емоційно забарвлюючи суспільну палітру. Проте насильницька експлуатація емоційного випромінювання міфу владних структур веде до нездорової суспільної екзальтації.

Однак міфу як ідеї притаманно інше – ціннісно-орієнтаційний початок. Ф. Ніцше, А. Шопенгауер доводили, що людська природа, її свідомість улаштовані таким чином, щоб адаптація до навколишнього світу відбувалася лише за допомогою ілюзії. Мрії, міфи допомагають людині переносити болісні колізії життя. Реальний світ, за Ф. Ніцше, являє собою безупинне хаотичне буття; об'єктивні закони і причинно-наслідкові зв'язки – це фікції, створені задля досягнення практичних цілей. Людський же розум не в змозі забезпечити правильний відбиток зовнішнього світу, він його неминуче спотворює [25]. Міф виступає своєрідною “стратегією виживання” для людини, суспільства. Космогенна природа міфу впорядковує різні життєві сили та надає доцільності організованому буттю.

Прагнучи гармонізувати суспільство за допомогою ідей добра, справедливості, рівності, свободи, людина вкладає у ці поняття плани практичних соціальних перетворень. Міфи як інструмент суспільної гармонізації містять не лише життєві орієнтації на вищі цінності, але й цілу низку аксіоматичних тверджень, що відносяться до сфери суспільних ідеалів, стрижневих для соціальної життєдіяльності. Отож соціум інтерпретується як людська природа, сприйнята крізь призму міфологічної свідомості.

Поширеною є теза про те, що соціальна міфологія містить у собі два необхідних компоненти гармонізації суспільства – соціальну міфотворчість та адаптацію вже утворених ідеологічних міфологем у масовій свідомості. Зокрема, П.С. Гуревич розглядав міф як своєрідну форму свідомості, а ідеологію – як специфічний феномен духовного життя, її суспільні функції, властиву їй ціннісну при-

роду [26]. Відповідно соціальна міфотворчість створює моделі, згідно з якими кожний народ намагається усвідомити й оцінити світ та своє місце в ньому (первісне відчуття цілісності, гармонії зі світом). В основі соціальної міфології знаходяться мрія, фантазія (наприклад, “американська мрія” – віра в можливість обов'язкового успіху, особистого збагачення завдяки наявним здібностям і працьовитості, або ж “комуністична мрія” – віра у світле майбутнє). Тут ключовою особливістю є потенціал міфотворчості як орієнтиру для індивіда, котрий може визначити його поведінку відповідно до певних пристрастей, прагнень та очікувань. Зміст соціальних міфів, не претендуючи на істинність, спроможний, однак, сприяти інтеграції людської спільноти, і в цьому полягає їхня ковітальна цінність.

Водночас у сучасній філософії влади соціальна міфологія аналізується в контексті дослідження проблеми механізмів формування соціальних ілюзій, розробки конкретних прийомів безпосереднього цілеспрямованого впливу на індивідуальну та масову свідомість засобами пропаганди, використання можливостей mass-media та multi-media у процесі формування стереотипів свідомості (Х. Шіллер, Х. Лассуелл, Б. Берельсон, Ф. Балле).

При формуванні міжнародної думки навколо загальних гуманістичних цінностей може досягатися висока однотайність, яка дозволяє говорити про міжнародну громадську думку. Інтернаціоналізація господарського, політичного і духовного життя сучасного взаємозалежного світу, універсальна міжнародних стосунків, а також поява глобальних проблем, які постали перед людством і потребують для свого розв'язання сумісних зусиль усіх країн, здатні поєднати людей і народи. Відтак нині, аналізуючи розвиток засобів масової інформації, можна говорити про активізацію міжнародної громадської думки, котра реагує практично на всі актуальні питання світового руху-поступу і є постійно діючим фактором міжнародного життя.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Громадська думка як складова інформаційних процесів в Україні перетворюється на

істотний, постійно діючий і впливовий елемент життя держави. Саме її носії, політично активні громадяни, починають брати активну участь у процесах вироблення і прийняття політичних, ідеологічних та багатьох інших рішень практично на всіх рівнях соціального управління.

2. Водночас проблеми, пов'язані зі становленням потужного й ефективно діючого інформаційного довкілля, залишаються істотною перешкодою на шляху до підвищення рівня поінформованості людей у різних сферах суспільного життя і тим самим до культурного зростання їхньої соціальної активності.

3. Винятково важлива роль громадської думки у контексті інформаційних процесів в Україні передбачає потребу в розробленні чітких суспільно-політичних та економічних координат взаємодії суб'єктів вітчизняного інформаційного простору. Це вказує на актуальність законодавчого підкріплення останнього як винятково значущого фактора формування об'єктивної громадської думки, у тому числі й з допомогою існування суспільного (громадського) телебачення.

4. У професійній сфері вже на нинішньому етапі розвитку інформаційної політики держави потрібно приділяти невідкладну увагу таким важливим складовим (чинникам) формування громадської думки і водночас інструментам її дослідження, як культура тележурналістики, мистецтво проведення ток-шоу в реальному часі і просторі.

1. Бурдье П. Практичний глум. — К.: Укр. центр дух. культури, 2003. — 529 с.
2. Осовський В. Проблема ідентифікації громадської думки // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 1998. — №1-2. — С. 12-17.
3. Allport F.H. Forward a Science of Public Opinion // Public Opinion Quarterly. — Vol.1. — 1937. — №1. — П. 29-36.
4. Грушин Б. А. Массовое сознание. — М.: Политиздат, 1987. — 247 с.
5. Olson S. Theoria komunikowania: ponowne rozpatrzenie kwestii / Wspolczesne systeme komunikowania. — Wroclaw: Wydawnictwo Uniwersytetu Wroclawskiego, 1997. — П. 17-21.
6. Мащенко І.Г. Глобальне телебачення. — К.: Либідь, 1992. — 288 с.
7. Мащенко І.Г. Телебачення України. — К.: Тетра, 1998. — 146 с.
8. Мироненко В. Витоки українського радіомовлення // Київська старовина. — 1996. — №1. — С. 5-9.
9. Москаленко А.З. Теорія журналістики. — К.: Експрес-об'ява, 1998. — 687 с.
10. Головаха Є., Панина Н. Українське суспільство 1994 — 2001: Результати опитування громадської думки // www.dif.org.ua
11. Doob L.W. Public Opinion and Propaganda. — Hamden, 1966. — 166 p.
12. Dewey J. The Public and its Problems. — N. Y.: Prentice Hall, 1927. — 58 p.
13. Revue africaine de communication. — Dakar. — 1984. — №5. — П. 38-42.
14. Головаха Є.І. Народ як суб'єкт політичного процесу та специфічні риси його політичної культури в сучасній Україні // Уряду України, Президенту, законодавчій владі. Політична культура і політичні партії України. Аналітичні розробки, пропозиції науковим та практичним працівникам / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, О.М. Рудакевич. — Київ, 1997. — Т. 6. — 647 с.
15. Геслі В. Чинники впливу на голосування українських виборців // Політична думка. — 2000. — №3. — С. 13-15.
16. Фрейд З. Будущность одной иллюзии. — М. — Л., 1993. — 136 с.
17. Тард Г. Социальная логика. — СПб.: Соц.-психол. центр, 1996. — 554 с.
18. Там само.
19. Дюркгейм Э.О. О разделении общественного труда. — М.: Канон, 1996. — 432 с.
20. Боас Ф. Ум первобытного человека. — М. — Л., 1976. — 113 с.
21. Шампань П. Делать мнение: новая политическая игра // Полис. — 1992. — №3. — С. 7-11.
22. Покришан А., Зверяков М. Сучасна праця і практика реформ // Економіка України. — 1994. — №7. — С. 22-26.
23. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. — М.: МГУ, 1982. — 345 с.
24. Полосин В. Книга об идолах. — М.: Наука, 1964. — 196 с.
25. Ницше Ф. Народження трагедії: Фрагменти // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. — Львів: Літопис, 1996. — 636 с.
26. Гуревич П.С. Социальная мифология. — М.: Наука, 1983. — 311 с.

Надійшла до редакції 31.03.2005.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Особистісний вибір: психологія відчаю та надії / За ред. Т.М. Титаренко. — К.: Міленіум, 2005. — 336 с.

Книгу присвячено такій проблемі, яка навряд чи когось залишить байдужим. Складні і відповідальні життєві вибори, від яких залежить подальше життя, час від часу постають перед кожною людиною. Здатність робити їх, не зволікаючи, не ховаючись від можливих ускладнень, — неабияке мистецтво, і спроба наукового висвітлення психології вибрання є сміливим і своєчасним кроком до внутрішньої зрілості, свободи і благополуччя.

Читачами цієї книги можуть бути студенти, аспіранти, психологи-професіонали, а також усі ті, хто цікавиться сучасним людинознавством.